

САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРОЗА

34

Издавач

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Главни и одговорни уредник

Верољуб Вукашиновић

Стручни савети књижевних сусрећа

„Савремена српска проза“

Марко Недић (председник),
Гојко Божовић, Јован Делић,
Радивоје Микић, Михајло Пантић,
Милош Петровић, Милисав Савић

Ликовни и технички уредник

Иван Величковић

Коректор

Ивана Илић

ISBN 978-86-83191-94-9

Тираж

300

Штампа

„Contactor N. M.“ Врњачка Бања

Народна библиотека „Јефимија“ Трстеник

Кнегиње Милице 16, 37240 Трстеник

037 711 212, 069 607 535

nbjefimija@gmail.com, www.bibliotekajefimija.rs

**ЗБОРНИК
38. КЊИЖЕВНИХ
СУСРЕТА**

**САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРОЗА**

**5-6. НОВЕМБАР 2021.
ТРСЕНИК**

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКА МИСАО ЉУБИШЕ ЈЕРЕМИЋА О ЦРНОЈ ПРОЗИ

После студентских побуна 1968, у свету и у литератури се дешавају узбудљиве мене. О том добу, Бекет каже: „Човек може да говори једино о ономе што му је пред очима, а сада је то само збрка. Наћи форму која се прилагођава збрци – то је, у овом тренутку, задатак уметника.“ (Петров, 1975, 377) Нобелову награду за књижевност је стога, 1969, добио управо Семјуел Бекет, драмски превратник и апологета театра апсурда. Лауреат „НИН-ове награде“ те године је био Бора Ћосић. Објављене су кључне књиге нове српске прозе: *Лейла Јелена* Јосића Вишњића, приповедне збирке *Рефуз мртваци* Видосава Стевановћа и *Бујарска барака* Милисава Савића. У тренутку објављивања, ова дела су именована као *стварносна*, или *црна проза*. За једне, деструктивни акт уперен ка лепој литератури и још лепшој, буколичкој друштвеној стварности. За друге, аутентични доказ да литература мора и може бити *бука и бес*, будница уснуних, *секира за легено море* у читаоцу. Ипак, и за једне и за друге, утисак је био једнак: то је била шокантна, узнемирујућа, до тада ненаписана слика стварности, бекетовски одговор за егзистенцијалну збрку овог доба.

„Црни талас“ је био погрдан израз, који је Владимир Јовичић, председник комисије за идеолошки рад Савеза комуниста Србије, употребио као реакционарну одредницу у чланку који је Борба (орган Савеза комуниста Југославије) 1969. године објавила на осам страна.“ (Де Кјур, 2019, 17) „Црни талас“ је био једнозначна одредница за целокупну уметност тог доба, највише за филм и литературу, која је, како мисли Јовичић, „тематски опсједнута мрачним приликама, насилем, скаредним призорима, аветињским визијама, со-

цијалном биједом, ласцивним и тривијалним сценама, па чак и митолошким и религијским приказанима из којих базде празновијерје и мистика. Њихове су мотивске опсесије готово патолошке природе: апокалиптичне патње, танталовска мучења и узалудности, разочарења, безнадности, апатије, перверзије...“ (Де Кјур, 2019, 17)

Термин „црна проза“ брзо је и лако прихваћен, (и зачудо, до данас остао у употреби као означитељ ове литерарне провинијенције), јер се у новој синтагми крило све, што се новој српској прози желело приписати: у архетипском смислу, овом начину стварања спочитавају се хтонске, рушилачке, деструктивне идеје, усмерене искључиво ка оном, што је била „светла будућност“. Књижевна критика се најчешће приклањала политичком дискурсу. Вук Крњевић је, рецимо, ову прозу сублимно окарактерисао као „прозу насиља и секса“.

Ретки гласови, попут Љубише Јеремића су, уз озбиљна теоријска поткрепљења, инсистирали на другачијем приступу и другом термину. Не без малог отпора, Јеремић је увео другачији термин: *проза нової сти́ла*, желећи да укаже на тематске, структурне, лексичке иновације нове генерације писаца.

За Јеремића је, најпре, било важно, да српска нова проза има истинска утемељења у традицији и светске и српске књижевности. Проза новог стила се ослањала на тематске и семантичке искораке Камија, Кафке, Пруста, Фокнера, Боре Станковића, Момчила Настасијевића, Црњанског.

За нову генерацију писаца, у тематском и наратолошком опредељењу, веома су важне Сартрове идеје о егзистенцијалистичкој прози, која редукује уметнички поступак, јер је и човек новог доба редукован на сопствено постојање, које је једина истинска чињеница уметности. Нова проза је стога, сматра Јеремић, значила нужно мењање књижевног укуса и увођење нових приповедачких норми. У *Прози нової сти́ла*, Јеремић показује како се феномен померања тематског и нара-

тивног фокуса може пратити у српској литератури. Ове мене су долазиле и кроз различите поетичке концепције: од Црњансковог *Романа о Лондону*, Булатовићевог *Хероја на мајарицу*, преко Селенићевих *Мемоара Пере Бојаља*, преко Михаиловићевих *Тикава*, Савићеве, Јосићеве, Стевановићеве, Братићеве приповедне прозе, до Киша (*Башта, ђејео*), Пекића (*Ходочашће Арсенија Њећована*). У „кругу нове прозе морамо видети добар број новијих приповедачких текстова и наших познатих писаца као што су Антоније Исаковић, Момчило Миланков, Бранимир Шћепановић, Борислав Пекић, Мирко Ковач, Владимир Стојшин. Морамо, другим речима, рачунати на то да у новим прозним делима постоје особине које никако нису тежиле да остану преимућство искључиво неколицине млађих прозаиста, него су одмах откривене као погодне у коришћењу и у друкчијим, некад и начелно различитим приповедачким замислима.“ (Јеремић, 1978, 18)

Ова проза је огољена, лишена лирских и метафоричних конструкција, а у њој је „наглашено занимање за тзв. ниске и баналне видове савременог живота, низак и скаредан, улични језик, репортерско бављење заморним мноштвом живописних појединости.“ (Јеремић, 1978, 17) Лица, имена, протагонисти и њихове повести су са овог тла, аутентичних и истинских упоришта у реалности. Ово је, сматра Јеремић, један од кључних разлога за различито вредновање и погрешну рецепцију или злонамерно тумачење прозе новог стила. Стварносна проза није реалистична у традиционалном смислу. Она не може бити *миметична*, онако како је то била литература епохе реализма. Уметнички поступак прозе новог стила, дакле, „није обнова реализма, већ порицање канона соцреализма, одбијање идеолошких тема, пародијски однос према устаљеним књижевним облицима...“ *Књига Ђаволи долазе*, већ 1956, „означила је најрадикалније порицање књижевних канона. Одбијајући да ода пошту званичним идеолошким шемама, ова књига је отворила нове просторе

књижевном стварању. Булатовићев пародијски однос према устаљеним књижевним облицима, смело спајање поетичких и натуралистичких виђења, његово скретање пажње на оне видове живота („подземља“, „периферије“), који нису никако могли бити савладани важећим идеолошким обрасцима, упутили су за дуже време нашу уметничку прозу у одређеном правцу; двадесетак година иза тога се види да се управо тај правац показао веома плодносан.“ (Јеремић, 1978, 22)

Подземље и периферија, као сублимна слика социјалне маргине, у стварносној прози постају топос кључног значења. Маргина је простор највеће слободе, каже Јеремић, јер је лишена догматског, конвенционалног, општеважећег. Маргина је место тегобног, мрачног, оскудног, суровог и сировог, али неупитно слободног егзистирања. И можда још важније: не сме се заборавити да у кретању масе има елемената митског и легендарног, подсећа Јеремић. Вредност овог избора је, дакле, промишљена – јер у локалне приче, завичајне повести, дневне слике, маргинализован и миноран живот јунака, уноси снажну вертикалу архетипског, свевременског, општељудског.

Хронотоп је, потом, битан елеменат кохерентности наратива, истиче Јеремић (у Михаиловићевом *Фреде, лаку ноћ*, Стевановићевом *Рефузу мршваку*, Савићевој *Бугарској бараци*, на пример) – а ружни и ниски видови живота, обезвређивање људске природе, анимално, нагонско, социјална беда, тематски доминирају. И о томе се мора пажљиво промислити: историјски, социолошки и књижевни контекст одређују теме, каже Јеремић, те је у новој прози „дубоко трагична визија судбине људских вредности“. Читаоцу лишеном политичке, демагошке малициозности, неће промаћи да је привидна дистанца аутора према страхотним, јаловим егзистенцијама, заправо чин најдубље емпатије за маргинализоване и обесправљене: „У причама *Жуша трозница* и *Жишије Цифронија* и *Шоје*, из *Рефуза мршвака*, Ковачев успех у претварању опседнутости расулом, ру-

жним и рђавим, у изузетно гротескну визију коју у људској свакодневици препознаје скривене изворе мржње и деструктивности; у Савићевом приповедању о злу изазваном хаотичним балканским збивањима, испод којих се, ипак, у линијама изградње целе збирке *Бујарска барака* помаљају нове и постојане хумане вредности,“ (Јеремић, 1978, 38) или, у прози Драгослава Михаиловића, „неизрецив набој трагичких искустава, сапатње...”

То је „откриће хаоса испод институционализованих облика живота, снажна склоност ка трагичком суочавању са злом, са деструктивним видовима људске природе, са страшним последицама нужног извитоперења људских идеала.“ (Јеремић, 1978, 31-32)

Језик којим се служе писци нове, стварносне прозе, „постаје и сам значајно подручје стварности, значајна област истраживања историје овог тла и судбине националне свести.“ (Јеремић, 1978, 33) Јеремић каже и да „литература изван језика не постоји... Може се писац односити према језику заиста као према средству. Он има одређене идеје, које хоће да тумачи, као што чини сва сила писаца код нас. Друштвени односи, сукоби, то је оно што га узбуђује једнако, и он о томе у прози мисли. Он ће бирати језик који може најобухватније да евоцира друштвени и психолошки контекст проблема који га занима, а сасвим је друкчији однос према језику ако се сам језик третира као део стварности...” („Дело“, 1972, 706)

У покушају валоризације нове српске прозе, уприличен је разговор у просторијама редакције „Дела“, 13. априла 1972. године. У разговору су учествовали: Радомир Смиљанић, Божо Вукадиновић, Љубиша Јеремић, Марко Недић, Срба Игњатовић, Видосав Стевановић, Живојин Павловић и Милисав Савић.

У главним идејама, учесници су били сагласни: проза новог стила, стварносна проза, изазива неспоразуме међу тумачима, јер је израз политичког неконформизма. Јеремић инсистира да критичари углавном пренебрегавају наглашено трагично осећање живота, које

у стварносној прози прераста у метафизичку димензију. Подсетио је на примарну тему прозе новог стила – периферију, која је најслободнија од друштвених норми. И још је један камен спотицања, када су у питању тумачи нове прозе: „критичари се углавном баве темом аутентичности реалистичког поступка, а овде није у питању миметички, већ аналитички однос према стварности. Грешка је тражити реалистичке и натуралистичке елементе. Ови писци бирају нетипичне и периферне облике живота.“ („Дело“, 1972, 687)

Етаблираној књижевној критици се може замесити и читав низ других недоследности, које учесници овог разговора доживљавају као својеврсно лицемерје: „Андрићева *Авлија* се тумачи као историјска и надвременска, универзална, а онда се мења фокусирање када су у питању Лалићеве или Ћосићеве романи.“ („Дело“, 1972, 687) Новој прози се, тако, одриче достигнуће искорака у историјско и општељудско, у „поетску визију начина постојања одређене трагичке свести.“ Заједничка својства, заједнички именитељ српске литературе прве половине XX века, могу се пронаћи, како мисли Јеремић, у једној идеји Данила Киша: „Вечни проблем форме би се могао решити проналажењем нових садржаја.“ Управо стога, Јеремић одбија сваку поделу актуелних писаца на наследнике и рушитеље канона. У тематским, формалним, лексичким иновацијама, проза новог стила потврђује суштину сваке поетике епохе: књижевне теме детерминисане су историјским, социолошким, антрополошким, филозофским дискурсом.

Умесно промишљање Србе Игњатовића у овом разговору, („Има ли спомињана нова проза извесне коначније резултате, могу ли се о њој сада доносити уопштени закључци, глобални судови?“), дозвољава и накнадну рецепцију и нове вредносне судове о прози новог стила. Позни XX и почетак XXI века је, у духу стварносне прозе, а у контексту књижевних тема које је историјски и друштвени дискурс наметнуо, поново

посегнуо за темама маргине, подземља, девастиране породице, социјалне неправде, апсурда рата и зла које обесмишљава егзистенцију и пустоши биће.

Српска проза је, кроз дела З. Ђирића, В. Арсенијевића, В. Матијевића, Е. Халиловића, С. Илића, В. Табашевића, К. Митровић, на најбољи начин обновила теме, формалну и лексичку иновативност стварносне прозе. Аутори новог доба су понекад свесни духовног легата „црнопрозних“ писаца, али, много чешће, беке-товски реагују на „збрку времена“, покушавајући да је аутентично артикулишу.

У анализи тематских сродности, наратолошких поступака, иновација у форми, а нарочито у лексици која је снажно сведочанство времена, српски писци с почетка XXI века потврђују све постулате књижевно-критичког и књижевнотеоријског делаћа Љубише Јеремића: о књижевном делу се промишља као „нарочитом и узбудљивом облику у којем се, у сталној игри ироније, пародије, алузије и парадокса, савремени живот са свим својим баналностима доводи у везу са крупним, историјским, и легендарним, и митским представама из самих корена цивилизације; у којем се, такође, нарочитим умножавањем нивоа уметничког представљања, од реалистичког до симболистичког, испитују вредности различитих облика схватања људске судбине.“ (Јеремић, 1978, 11)

Све књижевнокритичке и књижевнотеоријске алате за тумачење српске прозе овог, па и наредних времена, посуђујемо од Љубише Јеремића.

ЛИТЕРАТУРА

- Г. Де Кјур, *Југословенски црни шалас*, Филмски центар Србије, Београд, 2019.

- „Дело“, српска проза данас, година XVIII, број 6, Нолит, Београд, јун 1972.

- П. Зорић, *Године заокрешта у савременој српској прози*, у: „Савременик“, БИГЗ, Београд, 1973.
- Љ. Јеремић, *Проза новој стила*, „Просвета“, Београд, 1978.
- Љ. Јеремић, *Трајички видови старијеј српској романа*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1978.
- Љ. Јеремић, *Глас из времена*, БИГЗ, Београд, 1993.
- Љ. Јеремић, *О српским писцима*, СКЗ, Београд, 2007.
- Љ. Јеремић, *Књижевности разлике*, „Службени гласник“, Београд, 2009.
- С. Ласић, *Сукоб на књижевној левници*, Либер, Загреб, 1970.
- Л. Никодијевић, *Време раскола*, „Арт Прес“, Београд, 2021.
- А. Петров, *Рађање модерне књижевности*, Нолит, Београд, 1975.
- В. Радосављевић, *Сјај црној*, Филмски центар, Београд, 2019.
- „Република“, бр. 5-6, ГЗХ Загреб, свибањ-липањ 1979.
- В. Рибникар, *Мојћности приповедања (ојледи о новијој српској прози)*, БИГЗ, Београд, 1987.
- М. Савић, *Шездесетосмаш*, „Службени гласник“, Београд, 2016.

Покровишељи

Министарство културе и информисања РС
Општина Трстеник

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Ковачевић Д. (082)
821.163.41.09 Јеремић Љ. (082)
821.163.41.09 "19" (082)

КЊИЖЕВНИ СУСРЕТИ "Савремена српска проза" (38 ; 2021 ; Трстеник)
Зборник 38. књижевних сусрета Савремена српска проза, 5-6. новембар 2021, Трстеник / [главни и одговорни уредник Верољуб Вукашиновић]. - Трстеник : Народна библиотека "Јефимија", 2022 (Врњачка Бања : Contactor N. M.). - 240 стр. : илустр. ; 24 см. - (Савремена српска проза / Народна библиотека "Јефимија", Трстеник ; зборник бр. 34)

Тираж 300. - Стр. 9-10: Уводна напомена / Верољуб Вукашиновић. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-83191-94-9

а) Ковачевић, Душан (1948-) б) Јеремић, Љубиша (1938-2018) в)
Српска књижевност -- 20в -- Зборници

COBISS.SR-ID 78347017